

Kirja-arvio

Janne Matikainen

Propagandan vivahteikas historia

Pörsti, Joonas (2017). Propagandan lumo. Sata vuotta mielten hallintaa. Helsinki: Teos, 344 s.

Vaikka propaganda ja faktojen jälkeinen aika ovat hyvin ajankohtaisia ilmiöitä, ulottuu propagandan historia kauas. Joonas Pörsti aloittaa teoksensa *Propagandan lumo* vuodesta 1622, jolloin paavi Gregorius XV perusti Roomaan ”uskon levittämisen pyhän yhteisön”. Teos kuitenkin keskittyy propagandan historiassa viimeiseen sataan vuoteen, jolloin viestintäteknologian kehitys on mahdollistanut propagandan huiman kasvun. Propagandalla tarkoitetaan tavallisesti kansalaisten hallintaa propagandamenetelmillä, kuten aivopesulla. Keskeistä propagandassa on vääristely, valheet ja lavastus. Ongelma tässä määritelmässä on se rajoittuminen autoritaarisiin yhteiskuntiin, mutta propagandaa on luonnollisesti myös demokratioissa. Rajanveto propagandan ja muun viestinnän, vaikuttamisen ja markkinoinnin kesken voi toisinaan olla vaikea vetää.

Teoksen suuri ansio on propagandan historian seikkaperäinen avaaminen. Propaganda näytti välillä kadonneen tai siitä ei puhuttu. Nykylukijan kannalta onkin ehdottoman tärkeää hahmottaa propagandan historiaa. Teos sitoo ansiokkaasti yhteen eri vuosikymmenet. Nykypropagandasta puhuttaessa usein unohtuu se, kuinka samanlaisia propaganda on historiansa aikana ollut. Vanhojen tapausten tutkiminen myös mahdollistaa näkökulmat ja tiedot jota ei nykytapauksista ole vielä saatavilla. Propagandan historia auttaa siis kehittämään tämän päivän medialukutaitoa.

Kirja on jaettu seitsemään päälukuun. Yhtä lukuun ottamatta, kaikki luvut keskittyvät yhteen valtioon ja aikakauteen tai tapaukseen, joita avataan varsin monipuolisesti. Kohteena ovat natsi-Saksa, Neuvostoliitto ja kylmä sota, Yhdysvallat ja Irakin sota, Putinin ajan Venäjä sekä Isis. Ensimmäisessä luvussa tarkastellaan maailmansotien välistä aikaa ja erityisesti natsi-Saksaa. Luvussa on kiinnostavia tietoja myös Englannin ja Yhdysvaltojen järjestelmällisestä propagandasta. Silti Saksa oli propagandassaan aivan omaa luokassaan. Eri välineitä osattiin käyttää hyvin, kiinnostavaa on esimerkiksi kuvaus Göbbelsistä, joka oli kiinnostunut uusista viestintävälineistä. Propagandassa välineet ovat kuitenkin välineitä. Viestinnän sisältö, kansalliset kertomukset ja ”historialliset välttämättömyydet” ovat asioita, joihin ihmiset samastuivat. Ja tämän vuoksi propaganda myös vetosi ja puhutteli sekä johti lopulta juutalaisten joukkotuhoon. An-

tisemitismi oli kukoistanut eri puolilla Eurooppaa jo keskiajalta lähtien. Natsit ammensivat oppejaan ja propagandan ydintä tästä historiasta.

Kirjan toinen luku keskittyy Neuvostoliittoon ja kylmään sotaan. Neuvostoliiton propagandan keskiössä oli tietysti sosialistisen aatteen juurruttaminen. Lopulta siinä kuitenkin päädyttiin Stalinin kaudella johtajakultin rakentamiseen sosialistisen ideologian jäädessä taka-alalle. Yhtymäkohdat tämän päivän Pohjois-Koreaan ovat ilmeisiä. Neuvostopropagandassa oli tärkeää tieteellisten ja teknologisten saavutusten sekä sankareiden esitleminen. On tietysti hyvä muistaa, että propaganda kytkeytyi julmaan väkivaltakoneistoon.

Radio – ja radiohäirintä – oli merkittävä väline propagandassa jo ennen toista maailmansotaa. Toisen maailmansodan aikana Yhdysvallat organisoivat muun muassa Radio 1212 -aseman, joka esiintyi reininmaalaisena saksalaisena asemana kertoen vääriä tietoja sodan etenemisestä ja siten sekoittamalla saksalaisten sodankäyntiä. Kylmän sodan alkaessa Neuvostoliitto ja Yhdysvallat panostivat edelleen radiolähetyksiin. Lännen radiolähetykset aiheuttivat itäblokin maissa kommunismin vastaisia mielenosoituksia 1950-luvulla.

Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välillä viriteltiin myös yhteistyötä sopimalla kulttuurinvaihdon sopimus. Tarkoituksena oli lisätä yhteistyötä koulutuksen ja tutkimuksen saralla. Kuvaavaa on, että molempien maiden lähettämät opiskelijat olivat todellisuudessa KGB:n tai CIA:n agentteja. Kylmän sodan loppuvaiheessa Yhdysvaltojen mainostama Tähtien sota -projekti oli pitkälti propagandamielessä tuotettu sotilastekninen fiktio.

Kirjan kolmannessa luvussa avataan propagandan käsitettä teoreettisesti. Luvussa käydään läpi propagandan määrittelyn historiaa sekä propagandan kannalta keskeisiä käsitteitä, kuten ennakkoluulo ja stereotypia. Kiinnostava ja tärkeä havainto tässä luvussa on sanoittamisen merkitys. Kun erilaisia käsitteitä ja sloganeita luodaan propagandamielessä, jäävät ne paljon paremmin ihmisten mieliin kuin niistä esitetty kritiikki.

Eniten teorialuvussa nojataan ranskalaisen sosiologin Jacques Ellulin ajatuksiin. Ellul näki propagandan teknologisen massayhteiskunnan ilmiönä, jossa lähiyhteisöjen puuttuessa vieraantuneet ja yksinäisyydestä kärsivät ihmiset ovat alttiita suggestiolle. Propaganda täyttää emotionaalista tyhjyyttä. Ellulin ajattelua kuvaillaan kohtalaisen monipuolisesti. Erityisen tärkeä on havainto, että propagandisti hyödyntää olemassa olevia aatesisältöjä, joko sellaisenaan tai antamalla niille uuden myyttisen sisällön. Näin toimi Hitler ja näin näyttäisivät toimivan Putin ja Trump.

Kokonaisuutena teorialuku on monipuolinen, mutta samalla hiukan sekava. Luvussa ei synny akateemisessa mielessä jäsentynyttä kuvaa propagandan olemuksesta ja mekanismeista, mikä ei liene ollut tarkoituskaan, koska kyse ei ole akateemisesta oppikirjasta.

Neljännessä luvussa taustoitetaan ja kuvataan Yhdysvaltojen toimintaa Irakin sodan yhteydessä. Yhdysvaltojen hallinnossa oli useita vuosia ollut pyrkimyksiä Irakin ja Saddam Husseinin kaatamiseksi. Syyskuun 11. päivän isku antoi tähän hyvän oikeutuksen. Hurjaa luettavaa on kuitenkin propagandan määrä ja keksityt todisteet, joilla Irakiin hyökkäystä perusteltiin. Viestintää oli junailmassa suuri viestintätoimisto, jonka toimitusjohtaja joutui eroamaan, kun esitetyt tarinat ja väitteet osoittautuivat keksityiksi. Esimerkiksi kuwaitilaisen 15-vuotiaan tytön kertomus keskoskaappien varastamisesta ja keskosten heitteille jätöstä Kuwaitissa oli koskettava – tosin tyttö oli Wa-

shingtonissa asuneen Kuwaitin suurlähettilään tytär, eikä varkauksista ollut mitään näyttöä.

Syyskuun 11. päivän iskujen jälkeen ilmapiiri oli Yhdysvalloissa propagandalle varsin otollinen. Valtava terrori-isku yhdisti kansaa sekä luotto maan johtoa kohtaan terrorismin vastaisessa sodassa oli lujaa. Kriittiset toimittajat joutuivat ahtaalle ja heitä jopa painostettiin. Propaganda myös tuotti tulosta, huomattava enemmistö amerikkalaisista uskoi Irakin tukevan terrorismia ja kehittelevän joukkotuhouksia. Kumpikin väite on myöhemmin osoittautunut vääräksi.

Viides luku keskittyy Putinin ajan Venäjään vuodesta 1999 tähän päivään. Jo Putinin alkuaikoina hallinnossa laadittiin kymmenen kohdan lista, jonka tavoitteena oli presidentin vallan lujittaminen ja keskittäminen. Propagandan rooli oli tässä listassa keskeinen, tästä esimerkkeinä tiedotusvälineiden kontrolli ja haltuun ottaminen. Venäjän propaganda on ollut muutenkin monimuotoista: toimittajien vainoamaista, tv-yhtiöiden valtiollistamista, isänmaallisia Nazi-nuoria, Putinin maskuliinisia pullisteluita sekä myös Suomea koskevia lastensuojeluun liittyviä kohuja. Putinin alkuvuosina Venäjä yritti esittäytyä ulospäin demokratiaa kehittävänä maana, sisäisesti korostettiin isänmaallista uskoa vahvaan Venäjään. Apuna Venäjä käytti muun muassa amerikkalaisia viestintätoimistoja.

Linja on muuttunut vuosien varrella ja viimeistään Ukrainan kriisi muutti tilannetta niin poliittisesti kuin propagandan näkökulmasta. Ukrainan kriisissä Venäjä on toteuttanut näyttäviä propaganda-operaatioita, kuten tunnuksettomat ”vihreät miehet” Krimillä tai valkoisista rekoista koostuvan avustussuunnitelman, jolla Venäjä onnistui aiheuttamaan hämmennystä ja samalla kuljettamaan aseita ikä-Ukrainaan. Kaikilta osin propaganda ei onnistunut. Malesialaisen koneen alas ampumiseen liittyvät väitteet ja väärrennetyt kuvatodisteet olivat kömpelöitä yrityksiä muuttaa käsitystä tapahtumien kulusta.

Kuudennessa, huomattavasti edellisiä lyhemässä luvussa tarkastellaan Isis-propagandaa. Luvussa myös taustoitetaan hyvin Isiksen syntyä, joka kytkeytyy aiemmin esillä olleeseen Irakin sotaan. Yhdysvaltojen miehityksen aiheuttama kaaos oli alkusysäys Isiksen synnylle. Propagandan kannalta hämmentävintä Isiksen toiminnassa on internetin ja sosiaalisen median aktiivinen ja taidokas käyttö. Isiksen ollessa voimakkaimmillaan kesällä 2015, sillä oli kuusi mediatuotantokeskusta ja 33 alueellista toimistoa. Sisällöllisesti Isis käytti propagandassaan puhdasoppisuuden vaalimista ja kunniakkaan historian palauttamista, siis varsin samanlaisia sisältöjä kuin natsi-Saksan ja Neuvostoliiton propagandassa.

Viimeisessä seitsemännessä luvussa lyhyesti pohditaan demokratioiden haastetta selviytyä propagandasta. Esille nostetaan sananvapauden vaaliminen, mutta toisaalta median pelisääntöjen noudattaminen ja faktantarkistus. Lopulta propaganda kuitenkin heijastaa jotain syvempiä inhimillisiä ja yhteiskunnallisia tekijöitä. Kirjassa olevien tietojen mukaan länsimaissa autoritaaristen johtajien kaipuu on kasvanut useamman vuosikymmenen. Erityinen haaste demokratioille on se, etteivät ne voi käyttää samanlaisia propagandan menetelmiä kuin vastustajansa menettämättä demokraattisen oikeusvaltion statusta.

Teoksen rakenne on selkeä, mutta yksi teorialuku välissä hieman sekoittaa, koska kaikki muut luvut käsittelevät jotain valtiota tai aikakautta. Teorialuvun paikkaa olisi voinut mieltä uudemman kerran. Teksti on sujuvaa ja helposti lähestyttävää. Vaikka teos on kirjoitettu populaariin muotoon, ei lähde- ja viittaustiedoista ole tingitty. Teos

sopii akateemiseksi oppikirjaksi, mutta ei niinkään viestinnän ja propagandan teorian kehittelyn näkökulmasta, vaan propagandan historian valottamiseksi. Propagandan teoreettisen kehittelyn kannalta kirja ei tarjoa varsinaisesti uutta, mutta erilaisten tapausten tarkka kuvaus antaa hyvää pohjamateriaalia teoreettiseen tulkintaan.

Monet tapahtumat on selostettu seikkaperäisesti ja kiinnostavasti. Paikoin, esimerkiksi Irakin sodan kohdalla, käsittely oli laveaa tarkastellen hyvin erilaisia tapaukseen liittyviä asioita itse propagandan jäädessä hieman taustalle. Propagandaa ei tietenkään voi irrottaa kontekstistaan, mutta paikoin tekstiä olisi voinut tiivistää ja fokuroida tarkemmin. Teoksen tyyliässä toisinaan hieman häiritsi syyttävä ja mustavalkoinen ote. Yhdysvaltojen ja Venäjän toiminta on varmasti häikäilemätöntä ja propaganda voimakasta. Näiden maiden toiminnassa ei kuitenkaan nähty mitään normaalia, ja jos ne tekivät jotain normaalia, niin sekin oli todennäköisesti hämäystä.

Keskittyminen sotapropagandaan on luontevaa, koska sota, sodan uhka tai terrorismi ovat propagandan kannalta erityisen tuotteliaita tilanteita. Kirjaa lukiessa kuitenkin mieltä, onko Suomessa propagandaa? Jos on, niin millaista? Miten erilaiset uudistukset ja muutokset yritetään kansalle myydä? Millainen propagandakoneisto toimii EU-kansanäänestyksen alla? Miten Sipilän lanseeraamasta yhteiskuntasopimuksesta viestittiin? Yhteen teokseen ei tietenkään mahdu kaikkea. Olisi kuitenkin kiinnostava avata propagandaa, joka liittyy rauhanaikaan ja normaaliin yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Silloin tosin ei välttämättä ole kyse varsinaisesta propagandasta, vaan strategiasta viestinnästä tai vastaavasta.

Propagandaa käsittelevässä kirjassa on oltava erityisen tarkkana lähdemateriaalin suhteen, jottei itse joudu propagandan uhriksi. Propagandan lumo -teos näyttäisi selviävän tästä vaarasta hyvin. Ensinnäkin kirjassa on runsaasti lähteitä. Toiseksi lukijalle välittyi uskottava kuva kirjoittajan lähdekriittikistä, kirjassa esitetyt väitteet tapahtumista olivat hyvin uskottavia.

Vaikka teos on historian kuvaus, on se samalla mitä ajankohtaisin. Propagandan tuntemus kuuluisi jokaisen kansalaisen yleissivistykseen, mikä edistäisi myös kriittistä medialukutaitoa. Kirjan laajuus saattaa karkottaa joitain lukijoita. Tosin suurempi este kirjan lukemiselle lienee se, mistä teorialuvussa kirjoitettiin. Vieraantuneet ja epävarmat ihmiset hakevat stereotyyppioista ja ehdottomista opeista varmuutta elämäänsä. Analyttisen ajattelun sijaan omaksutaan propagandan tarjoamat yksinkertaistukset ja lupaukset.